

Psychology

- Дарио Салас Соммер, 2007* – Дарио Салас Соммер. Практика повышения уровня сознания. – М., Издательство : L-RECORDS, 2007.
- Психосоматическая медицина, 2008* – Психосоматическая медицина: Базисный курс для врачей и клинических психологов / О. Г. Сыропятов, Н. Астапов и др. – К. : Наук. світ, 2008. – С. 240-241.
- Фанч, 1997* – Фанч Ф. Преобразующие диалоги. – К. : «Ника-Центр», «Вист-С», 1997.
- Шапиро, 1998* – Шапиро Ф. Психотерапия эмоциональных травм с помощью движений глаз: Основные принципы, протоколы и процедуры / Пер. с англ. А. С. Ригина. – М. : «Класс», 1998. – 496 с.

REFERENCES

- Vaskivska, 2007* – Vaskivska S. V. Modeli analizu funkcionuvannia systemy liudyna-svit v konsultativnii praktytisi. Sotsialnyi pratsivnyk. – 2007. – №2. – S. 13-20.
- Vaskivska, 2016* – Vaskivska S. V. Osnovy psykhologichnoho konsultuvannia. – Kyiv, Nika-tsentr, 2016.
- Domoratskyi, 2007* – Domoratskyi V. A. Kratkosrochnye metody psykhoterapyu – M. : Yzdatelstvo Ynstitutu psykhoterapyu, 2007. – 221 s.
- Daryo Salas Sommer, 2007* – Daryo Salas Sommer. Praktyka povysheniya urovnia soznaniya. – M., Yzdatelstvo : L-RECORDS, 2007.
- Psykhosomatycheskaia medytyna, 2008* – Psykhosomatycheskaia medytyna: Bazysnyi kurs dlia vrachei y klynicheskyykh psykhologov / O. H. Syropiatov, N. Astapov y dr. – K. : Nauk. svit, 2008. – S. 240-241.
- Fanch, 1997* – Fanch F. Preobrazuiushchye dialohy. – K. : «Nyka-Tsentr», «Vyst-S», 1997.
- Shapyro, 1998* – Shapyro F. Psykhoterapyia emotsyonalnykh travm s pomoshchiu dvyzheniy hlaz: Osnovnye pryntsyru, protokoly y protsedury / Per. s anhl. A. S. Ryhyina. – M. : «Klass», 1998. – 496 s.

УДК 159.922.8

Вікторія Вінс

СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОГО ВИБОРУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті презентовано теоретичне дослідження структури та етапів здійснення особистісного вибору. На основі аналізу літературних джерел з проблеми вибору обґрунтовано поняття особистісного вибору, виділено мотиваційні та вольові фази здійснення вибору в межах теорії прийняття рішень. Унаслідок інтеграції поглядів зарубіжних і вітчизняних авторів на проблему вікових особливостей особистісного вибору представлено закономірності його здійснення у підлітково-юнацький період онтогенезу. Зокрема, встановлено, що у молодших підлітків здійснюваний вибір практично не представлений. У ранній юності відбувається розширення можливостей вибору, а складні, багатовимірні ситуації вибору з великою різноманітністю варіантів характерні для періоду пізньої юності – ранньої дорослості.

Виявлено, що міра задоволеності вибором, характер ставлення до нього взаємозв'язані з деякими варіантами соціально-психологічної дезадаптації в юнацькому віці: нечіткістю уявлень про майбутнє, високою конфліктністю ціннісно-сислової сфери тощо.

Ключові слова: *вибір, особистісний вибір, прийняття рішення, компоненти вибору, фази здійснення вибору, підлітковий та юнацький період онтогенезу.*

В статье представлено теоретическое исследование структуры и этапов осуществления личностного выбора. На основании анализа литературных источников по проблеме выбора обосновано понятие личностного выбора, выделены мотивационные и волевые фазы осуществления выбора в рамках теории принятия решений. В результате интеграции

взглядов зарубежних и отечественных авторов на проблему возрастных особенностей личностного выбора представлены закономерности его осуществления в подростково-юношеский период онтогенеза. В частности, установлено, что у младших подростков осуществляемый выбор практически не представлен. В ранней юности происходит расширение возможностей выбора, а сложные, многомерные ситуации выбора с большим разнообразием вариантов характерны для периода поздней юности - ранней взрослости.

Выявлено, что степень удовлетворенности выбором, характер отношения к нему взаимосвязаны с некоторыми вариантами социально-психологической дезадаптации в юношеском возрасте: нечеткостью представлений о будущем, высокой конфликтностью ценностно-смысловой сферы.

Ключевые слова: выбор, личностный выбор, принятие решения, компоненты выбора, фазы осуществления выбора, подростковый и юношеский период онтогенеза.

The article presents a study of theoretical structure and stages of personal choicerealization. Based on the analysis of literary sources on the choice problem, the concept of personal choice was substantiated, the motivational and volitional phases of the choice realization within the decision-making theory (preparational, preactional, actional, post-actional phases) were identified. Besides, the structural components of choice have been distinguished from the interpreting point of the last as a special human activity (exactly, emotional, intellectual and willingchoice components).

As an integration result of foreign and domestic authors' views on the problem to the age-related personal choice characteristics, it has been revealed that it is at the adolescent youth development stage, when the main consequences, which form the core of the most important person's memoriesinfluencing on his or her own point of view. The work also presents the personal choice in adolescent and youthful ontogeny. In particular, it has been established that young teenagers do not have a real ownchoice possibility. Older teens uncompromisingly opposethe options to each other. In early adolescence, there is achoice expansion incomplex, multidimensional choice wide variety opinion situations, that relate adolescence characteristic and of the early adulthood.

It has been revealed that the age-related choice features are explained by researchers either from cognitive development point of view, the formation processes of various cognitive functions, or frompsychosocial development point of view, when adolescents and young men acquire own experience or through observation, knowledge of choiceimplementation. In addition, it was found that the satisfaction degree with the choice, the relationship nature to it are interrelated with certain variants of social and psychological maladjustment in adolescence: the vague future ideas, the high value-semantic conflictualitysphere.

Keywords: choice, personal choice, decision-making, components of choice, phases of choice, adolescent and youth ontogeny.

Постановка проблеми. У центрі уваги психологів різних шкіл і напрямів завжди перебувала проблема особистісного вибору, зокрема самої його сутності й основних умов прояву, його детермінованості і ступеня його свободи, питання прийняття рішення у складних життєвих ситуаціях і в умовах повсякденності. Політична та соціальна ситуація розвитку сучасної людини актуалізують проблеми прийняття відповідальності за власне життя, проблеми прийняття рішення щодо власного «Я», щодо майбутнього, яке присутнє в досвіді людини вже зараз. У зв'язку з цим проблема особистісного вибору набуває актуальності, і поняття про вибір стає центральним при визначенні сутності людського буття.

На сьогоднішній день затребуваними виявляються дослідження динаміки розгортання, видів, механізмів процесу вибору, а також вивчення його структурних компонентів і вікової специфіки. Аналіз висвітлення

проблеми вибору в психології розвитку засвідчує явний дефіцит досліджень, спрямованих на вивчення становлення особистісного вибору, визначення його вікових особливостей, аналіз передумов становлення і зрілої форми прояву. Найбільший інтерес у цьому зв'язку становить юнацький період онтогенезу, який є неоднорідним, насиченим змінами, що відбуваються на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему вибору, зокрема його закономірності та структурні компоненти, вивчали і продовжують вивчати як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Зазвичай у загальній психології вибір розглядається як інтелектуальна дія прийняття рішення, як мотиваційно-вольовий процес і як морально-етичний акт.

Аналіз наукової психологічної літератури засвідчив, що найбільш розробленим аспектом у дослідженні вибору є проблема прийняття рішень (Ю. Козелецький, Т. Корнілова, О. Ларічев, Л. Помиткіна, В. Татенко, В. Чернобровкін). Проблема особистісного вибору знайшла своє відображення в роботах Г. Балла, Ф. Василюка, Ж. Вірної, З. Кіреєвої, Д. Леонтєва, С. Максименка, О. Мандрікової, Н. Наумової, О. Носкової, Н. Пілипка, Т. Титаренко, Г. Фам та ін. До проблеми особистісного вибору в ситуації невизначеності зверталися О. Асмолов, Т. Корнілова, В. Петровський, Л. Подшивайлова, Г. Солнцева, Н. Наумова. Проблеми вибору в теорії цілепокладання присвячені праці Р. Зігангірова, Н. Наумової, А. Когана.

Проте на сьогоднішній день бракує досліджень, котрі дозволяють проаналізувати цілісну картину реалізації вибору, зокрема етапів виконання діяльності вибору, в межах різних психологічних моделей його здійснення. Вказана задача значно ускладнюється, якщо необхідно побудувати теоретичну основу дослідження особистісного вибору в контексті вікового розвитку людини.

Мета написання статті полягає у теоретичному обґрунтуванні структурних компонентів та етапів здійснення особистісного вибору, а також аналізі їх психологічного наповнення в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Проблема психологічних закономірностей та механізмів вибору на сьогодні актуальна як у галузі теоретичної психології, оскільки презентує актуальні питання психології особистості, так і в галузі практичної психології, педагогіки та методики.

Перш ніж розпочати аналіз структурних компонентів особистісного вибору, варто зупинитися на його визначенні. Серед великої кількості підходів до інтерпретації означеного феномену, зупинимось на визначенні В. Ніколаєвої, яка під особистісним вибором розуміє індивідуальну стратегію розробки альтернативних варіантів і надання переваги одному з них. Особистісний вибір, на думку авторки, є усвідомленим, автономним, супроводжується готовністю брати на себе відповідальність за прийняте рішення і його наслідки, тобто є показником особистісної зрілості [Ніколаєва, 2013: с. 132].

У межах діяльнісного підходу процес вибору представляє внутрішню діяльність людини, яка проявляється в різних параметрах суб'єктивного конструювання вибору. На побудову діяльності вибору впливають як особливості ситуації вибору, так і особливості особистості, що виступають в якості компонентів особистісного потенціалу.

На думку дослідників особистісного вибору, останній має складну структуру. У межах теорії прийняття рішень О. Ларічев [Ларічев, 2006] виділяє необхідні структурні елементи процесу прийняття рішення:

- проблема, що вимагає вирішення;
- людина, яка приймає рішення;
- альтернативи, з яких власне і здійснюється вибір.

При цьому багато вчених, що займаються проблемою вибору, вказують на фази або етапи його здійснення. За Ю. Козелецьким [Козелецький, 1979], діяльність прийняття рішень реалізується в чотири етапи:

- створення суб'єктивної думки про завдання;
- оцінка наслідків альтернатив;
- прогнозування умов, що впливають на ці наслідки;
- вибір з альтернатив, що спирається на суб'єктивне уявлення, яке може бути ймовірнісним, детерміністичним або евристичним.

Варто зазначити, що згаданий вчений не розглядає оцінку здійсненого вибору в якості завершального етапу діяльності вибору.

Тому важливою для нашого дослідження є теорія, розроблена німецьким психологом Х. Хекхаузенем, який, згідно з етапами здійснення діяльності вибору, виділяє оцінку здійсненого вибору в якості заключної фази [Хекхаузен, 2003: с. 298].

Результати низки експериментів підтверджують уявлення про два різні стани свідомості, які пов'язані з цілісним процесом діяльності вибору, що починається з моменту виникнення бажання і закінчується досягненням мети. У цьому процесі можна виділити чотири фази, дві з яких пов'язані з мотиваційним станом і дві – з вольовим [Хекхаузен, 2003: с. 298].

Згідно з теорією Х. Хекхаузена, яка дозволяє визначити мотиваційні та вольові фази здійснення діяльності вибору, виділяються наступні фази: підготовча, редакційна, акційна і постаційна. «Задум дії», на думку Х. Хекхаузена [Хекхаузен, 2003: с. 43], дозріває між підготовчою і редакційною фазами.

Процес діяльності вибору починається з підготовчої мотиваційної фази, потім переходить у дві вольові фази: редакційну та фазу реалізації інтенції, які закінчуються досягненням результату, після чого дія припиняється. Четверта мотиваційна фаза запускає оцінні процеси. Ці процеси спрямовані, з одного боку, на попередню дію (суб'єкт аналізує причини, які дозволили досягти успіху або призвели до невдачі, оцінює

Psychology

сам результат), з іншого – він намагається винести уроки з отриманого досвіду і готується до ініціювання нових дій.

Учений зауважує, що мотиваційна фаза може бути відсутньою, якщо на суб'єкта діяльності впливають інтенції більш високого порядку, наприклад, особистісні смисли, або дії відбуваються автоматично.

Проілюструємо структуру вибору у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Структура вибору

Фази	Дії
1	2
Підготовча →	– пригадування, – аналіз зразків вчинків, – формування цільових інтенцій; ↓
ІНТЕНЦІЯ АБО ЗАДУМ ДІЇ	
Передакціонерна →	↓ – формування наміру, – способи актуалізації дії; ↓
ІНІЦІАЦІЯ ДІЇ	
Акціонерна →	↓ – репрезентація близьких і віддалених цілей, – регуляція зусиль; ↓
ВИКОНАННЯ	
Постакціонерна →	↓ – зворотний зв'язок про виконану дію, – оцінка результатів дії.

У межах підготовчої фази через пригадування, аналіз зразків вчинків формуються цільові інтенції й продумуються обставини вибору, всі «за і проти». У передакціонерній фазі в результаті планування формуються наміри та способи її здійснення. Функція цього етапу – вибір мети або однієї цільової інтенції та початку відповідної до неї дії. Початок акціонерної фази – ініціація дії [Хекхаузен, 2003: с. 344]. Х. Хекхаузен виділяє два вектори керівництва дією – на рівні найближчих і віддалених цілей. Найбільш важливий процес на цьому етапі – регуляція зусиль. У постакціонерній фазі суб'єкт отримує зворотний зв'язок про здійснену дію та оцінює її результат.

Таким чином, мотиваційні підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до вивчення проблеми вибору в руслі діяльнісного підходу дозволяють розглядати означений феномен як багатоетапну мотиваційно-вольову дію з вибору мотиву, мети, способів актуалізації та реалізації плану дії, з подальшою оцінкою особистістю вчинених дій.

Н. Носкова, розглядаючи вибір як особливий різновид активності людини, цілісний акт оцінювання себе як особистості, виділяє в його структурі наступні компоненти [Носкова, 2008: с. 69]:

– емоційний компонент вибору, що виявляється у переживанні ситуації конфлікту, в розпаді стійкого ставлення до своїх субособистостей, в оціночній активності людини. Емоційний компонент пов'язаний з напруженими смисловими відтінками самого процесу вибору і позитивним емоційним самовідчуттям після його реалізації (переживання свободи, почуття господаря життя). Експериментально доведено, що емоційно-оцінні характеристики у смисловій регуляції є провідними (І. Кудрявцев, Ф. Сафуанов);

– інтелектуальний компонент вибору проявляється у здатності людини сформулювати альтернативні цілі (альтернативи самого себе), знайти способи реалізації обраної альтернативи. Чим вищий рівень антиномічності альтернатив, що відображають життєві стосунки суб'єкта, «логічної несумісності», тим вища ймовірність здійснення вільного вибору. До цього ж компоненту відноситься попереднє прогнозування результатів вибору;

– вольовий компонент вибору реалізує безпосередньо зусилля входження особистості в стан «дихотомії» та виходу з цього стану шляхом прийняття рішення на користь однієї з альтернатив.

У віковому контексті, як пропонує Н. Носкова, можна досліджувати представленість кожного компонента вибору як «нормативної» готовності до його здійснення в період переходу від дитячого до дорослого онтогенезу. Крім того, авторка вказує на вік 15-16 років як період виникнення готовності сприймати ситуацію як «вибірну», формулювати альтернативи, переживати свободу як результат здійснення самостійного вибору, а також нести відповідальність за прийняте рішення [Носкова, 2008: с. 67].

Варто відзначити, що багато вчених відстоюють думку про те, що особливо важливо вивчати становлення особистісного вибору в підлітково-юнацькому періоді розвитку. Роботи сучасних дослідників, як стверджує В. Ніколаєва, вказують на те, що саме на даному етапі онтогенезу здійснюються основні вибори, які мають життєво важливі наслідки, і які складають ядро найбільш значущих спогадів особистості, впливаючи на її уявлення про саму себе [Ніколаєва, 2010].

Вивчення вікових особливостей вибору дозволив В. Ніколаєвій показати, що у підлітків здатність приймати зрілі рішення ще знаходиться в стадії формування. У молодшому підлітковому віці присутні труднощі в передбаченні наслідків, а також в оцінці достовірності інформації, але, вже починаючи з середнього підліткового віку, основні етапи процесу ухвалення рішення не відрізняються від тих, що демонструють дорослі люди.

Для періоду пізньої юності – ранньої дорослості найбільшу значущість, як стверджує дослідниця, мають соціальні аспекти ситуації вибору та емоційне ставлення до нього. Виявлено, що міра задоволеності вибором, характер ставлення до нього взаємозв'язані з деякими варіантами

Psychology

соціально-психологічної дезадаптації в юнацькому віці: нечіткістю уявлень про майбутнє, високою конфліктністю ціннісно-сміслової сфери.

Вчена відзначає, що вікові особливості вибору пояснюються дослідниками або з точки зору когнітивного розвитку, процесів формування різних когнітивних функцій, або з точки зору розвитку психосоціального, коли підлітки та юнаки набувають досвіду вибору (власного або на основі спостереження), отримують знання про здійснення вибору.

Власні емпіричні дослідження особливостей становлення особистісного вибору у підлітково-юнацький період дозволили В. Ніколаєвій виявити низку цікавих закономірностей. Так, психологічні характеристики здійснюваного особистісного вибору зазнають істотних змін в підлітково-юнацькому періоді розвитку. У молодших підлітків здійснюваний вибір практично не представлений. У старших підлітків варіанти безкомпромісно протиставляються один одному. У ранній юності відбувається розширення можливостей вибору, а складні, багатовимірні ситуації вибору з великою різноманітністю варіантів протягом всього життя характерні для періоду пізньої юності – ранньої дорослості [Ніколаєва, 2013: с.455].

Висновки і пропозиції. Наукові розвідки в області вивчення вибору під різними кутами зору дали нам підставу розглянути вибір у якості внутрішньої діяльності людини, яка проявляється в різних параметрах суб'єктивного конструювання вибору.

Вибір як мотиваційно-вольова дія розкривається в низці етапів і має чотири фази. Дві перші фази взаємопов'язані між собою інтенцією дії, тобто задумом, яка завершує першу фазу і починає другу. Дві останні фази взаємопов'язані між собою виконанням прийнятого рішення. Перша й остання фази відносяться до мотиваційних, друга і третя – до вольових. Таким чином, структура вибору розглядається як евристика, як система прийомів, відібраних для конкретної ситуації.

Дані, представлені у сучасних дослідженнях психологічних характеристик особистісного вибору, вказують на вік 15-16 років як період виникнення готовності сприймати ситуацію як «вибірну», формулювати альтернативи, переживати свободу як результат здійснення самостійного вибору, а також нести відповідальність за прийняте рішення. Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що становлення особистісного вибору взаємопов'язане з отриманням першого досвіду вибору в особистісно значущій ситуації, що приводить до якісної зміни його розуміння, усвідомлення і сприйняття в період пізньої юності – ранньої дорослості.

ЛІТЕРАТУРА

Козелецький, 1979 – Козелецький Ю. Психологическая теория решений [Текст] / Ю. Козелецкий; пер. с польск. Г. Е. Минца и В. Н. Поруца; под ред. Б. В. Бирюкова. – М.: Прогресс, 1979. – 504 с.

- Ларичев, 2006* – Ларичев О. И. Теория и методы принятия решений [Текст] / О. И. Ларичев. – М. : Университетская книга, Логос, 2006. – 392 с.
- Леонтьев, 2003* – Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности [Текст] / Д. А. Леонтьев. – Изд. 2-е, испр. – М. : Смысл, 2003. – 488с.
- Николаева, 2013* – Николаева В. И. Представления о выборе в подростково-юношеский период развития / В.И. Николаева // Психология – наука будущего. Материалы V международной конференции молодых ученых / Отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко, Н. Е. Харламенкова, К. Б. Зувев. – Москва : 2013. – С. 454-455.
- Николаева, 2010* – Николаева В. И. Что выбирают подростки: тематическое содержание проблемы выбора / В.И. Николаева // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2010. – № 17. – С. 131-146.
- Носкова, 2008* – Носкова Н. В. Проблема выбора и психология возрастного развития человека / Н. В. Носкова // Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология. – 2008. – Вып. 3 (10). – С. 59-70.
- Хекхаузен, 2003* – Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность [Текст] / Хайнц Хекхаузен; пер. с немец. Сергей Дмитриев, Дмитрий Леонтьев, Екатерина Патяева, Сергей Шапкин, А. Шапкина. – СПб. : Питер, 2003. – 846 с. – (Motivation und Handeln). – (Мастера психологии)

REFERENCES

- Kozeletskiy, 1979* – Kozeletskiy Iu. Psykholohycheskaia teoriya resheniy [Tekst] / Iu. Kozeletskiy; per. s polsk. H. E. Myntsa y V. N.Porusa; pod red. B.V. Byriukova. – M. : Prohress, 1979. – 504 p.
- Larychev, 2006* – Larychev O. Y. Teoriya y metody pryniatiya resheniy [Tekst] / O. Y. Larychev. – M. : Unyversytetskaia knyha, Lohos, 2006. – 392 p.
- Leontev, 2003* – Leontev D. A. Psykholohiya smysla. Pryroda, stroenye y dynamyka smyslovoi realnosti [Tekst] / D. A. Leontev. – Yzd. 2-e, yspr. – M.: Smysl, 2003. – 488 p.
- Nikolaieva, 2013* – Nykolaeva V. Y. Predstavleniya o vybore v podrostkovo-iunosheskyi peryod razvytyia / V. Y. Nykolaeva // Psykholohiya – nauka budushcheho. Materyaly V mezhdunarodnoi konferentsyy molodykh uchenykh / Otv. red. A. L. Zhuravlev, E. A. Serhyenko, N. E. Kharlamenkova, K. B. Zuev. – Moskva : 2013. – Pp. 454-455.
- Nikolaieva, 2010* – Nykolaeva V. Y. Chto vybirauiut podrostky: tematicheskoe sodержanye problemy vybora / V. Y. Nykolaeva // Vestnyk Rossyiskoho hosudarstvennoho humanyarnoho unyversyteta. – 2010. – № 17. – Pp. 131-146.
- Noskova, 2008* - Noskova N. V. Problema vybora y psykholohiya vozrastnoho razvytyia cheloveka / N. V. Noskova // Vestnyk PSTHU IV: Pedahohyka. Psykholohiya. – 2008. – Vyp. 3 (10). – Pp. 59-70.
- Khekkhauzen, 2003* - Khekkhauzen Kh. Motyvatsiya y deiatelnost [Tekst] / Khaints Khekkhauzen; per. s nemets. Serhei Dmytryev, Dmytryi Leontev, Ekateryna Patiaeva, Serhei Shapkin, A. Shapkina. – Spb. : Pyter, 2003. – 846 p. – (Motivation und Handeln). – (Masterya psykholohyy).